

REPERE ÎN CERCETAREA COSTUMULUI POPULAR ROMANESC DIN DOBROGEA

Maria Constantin

Așa cum indică și titlul, în rândurile ce urmează ne propunem să creionăm câteva jaloane pe care trebuie să le luăm în considerație atunci când cercetăm costumele populare românești din Dobrogea. De la bun început ținem să facem precizarea că — dată fiind vastitatea subiectului ales — premisele expuse în comunicarea de față nu constituie o rezolvare și o tratare definitivă a acestei dificile probleme, ci doar puncte de plecare în vederea determinării și fixării tuturor factorilor care au influențat într-o măsură diferită și la epoci istorice diferite, evoluția costumului popular din Dobrogea. Un prim aspect de care trebuie să ținem seama în cercetarea noastră este cadrul geografic în care își desfășoară activitatea omul, având în vedere interacțiunea celor două importante componente ale sale, care se determină și se influențează reciproc: elementul fizico-geografic și elementele activității umane.

Pe de altă parte trebuie avut în vedere faptul că acest cadru fizic este câmpul de acțiune al elementului uman. Capacitatea creatoare a omului se vădește în această permanentă activitate practică de supunere, de transformare a naturii în hrană, adăpost, îmbrăcăminte și alte elemente indispensabile vieții. Activitatea depusă de om în vederea satisfacerii cerințelor vieții sociale, activitate ce se desfășoară în forme caracteristice, specifice, raportate la timp și spațiu, ne interesează deci în măsura în care ea dă naștere, duce la cristalizarea unor elemente de cultură materială și spirituală.

În cercetarea costumului popular în general și a celui din Dobrogea în special, trebuie avut în vedere rolul factorului demografic, după cum în aceeași măsură trebuie studiată și însemnătatea istorico-etnografică a acestui factor. Fenomenele de cultură și civilizație populară având un pronunțat caracter social, este absolut imperioasă cercetarea lor în raport cu categoria socială care le produce în exclusivitate, sau, numai în parte, în raport cu pătura, clasa socială sau grupul etnic care le-a utilizat sau le utilizează încă. O importanță deosebită în cercetarea costumului popular, o au mișcările de populație care s-au produs în zona studiată. Cunoșcând fenomenul de întrepătrundere a unor populații care au avut loc pe teritoriul respectiv, relațiile pe care acestea le-au întreținut cu zonele etnografice de origine, ponderea acestor relații în diferite epoci istorice, schimbul unor elemente de cultură materială și spirituală produs ca urmare a acestor relații, putem stabili formele locale, piesele autentice, deosebindu-le în felul acesta de cele contaminate sau împrumutate pe parcursul timpului, ca și de cele nou

create. Cînd ne referim la factorul demografic, trebuie să avem în vedere și ocupațiile — surse principale de existență pentru populația respectivă —, ca și îndeletcirile legate de ele; cauzele social-economice și politice care au dus la scăderea importanței unor ocupații și în cele din urmă la înlocuirea acestora cu altele noi. După aceste scurte considerații de ordin general, vom face câteva referiri speciale la Dobrogea.

O serie de documente, ca și impresiile călătorilor străini, îi atestă pe românii băștinași dobrogeni, așa-numiții docieni, ca ocupînd întregul mal dunărean, de la guri și pînă la Silistra, reprezentînd elementul de continuitate pe aceste locuri în toate timpurile. Numărul populației românești băștinașe din Dobrogea a sporit continuu și prin emigrările din Principate, datorate condițiilor sociale foarte grele din secolele XVII și XVIII. În decursul vremurilor, românii din diferite părți ale Principatelor, dar mai ales din județele învecinate, Ialomița, Buzău, Brăila — așa-numiții cojani — apoi din județele limitrofe ale Moldovei cunoscuți sub numele de moldoveni — găsind condiții de viață mai bune în Dobrogea, preferau să se stabilească aici, mărind numărul locuitorilor dintr-o sate de sute sau înființînd chiar sate noi. Acest element românesc cu caracter rural-agricol a crescut de-a lungul timpului și prin adăosul de români, de păstori veniți din toate părțile Ardealului, dar mai ales din acele zone în care oieritul a constituit din vremurile cele mai vechi, ocupația tradițională de bază a locuitorilor: Brașov, Sibiu, Făgăraș. Așa cum arăta Ion Ionescu de la Brad în lucrarea sa referitoare la Dobrogea, românii sînt veniți aici din toate părțile locuite de români, alcătuiind aproape în fiecare sat „...o Dacie în miniatură”, specificînd însă că este absolut necesar „...să facem o deosebire însemnată între împoporirea română statornic așezată în țară, și între cea păstorașă, care vine acolo pentru pășunatul vitelor sale din îngustimile muntelui Ardealului”¹. Bălțile, ostroavele mănoase ale Dobrogei au constituit întotdeauna ținta ciobanilor munteni și transilvăneni. În fiecare an, după datini străvechi, păstorii coborau din munți „pe drumurile oilor” pînă la vădulele Dunării, de unde treceau cu turmele în cîmpurile Dobrogei. Provincia transdunubiană a fost — așa cum foarte sugestiv a numit-o un bun cunosător al istoriei ei — „...capătul de drum sau locul de popas numai al transhumantilor ardeleni ori locul de refugiu al asupriților din țările înconjurătoare”². Epoca pînă la 1870-1880 a fost epoca de maximă înflorire a vieții păstorașii în Dobrogea. După această dată, o serie de cauze — asupra cărora nu ne vom opri aici — l-au determinat pe mocanii să se îndrepte spre alte îndeletcirii, mai cu seamă, spre negustorie și meserii, iar alții spre agricultură. Necesitatea de a-și desfășura, la început produsele activității lor: lînă, brînzetură, piele, seu, iar mai tîrziu și alte altora, i-a îndemnat pe păstorii ardeleni să-și facă din negoț o două meserii. Începîndu-se cu un puternic spirit de observație, păstorii în peregrinările lor cu turmele de oi, constatau abundența sau dimpotrivă lipsa anumitor categorii de obiecte, ieftinătatea sau scumpetea din unele zone, comparativ cu situația de la ei de acasă, apreciînd diferența de prețuri și avantajele pe care ei puteau să le aibă ca intermediari în comerțul cu aceste produse. Esta vorba deci în prima fază de un comerț ambulant, practicat paralel cu păstoritul, la început, pe scară redusă, iar mai tîrziu, pe scară largă, cu ajutorul vestivelor căruțe mocănești cu „cobără”, care le serveau și ca adăpost. Un mare interes prezintă din punctul nostru de vedere mărfurile, categoriile de obiecte pe care mocanii le transportau la distanțe mari, uneori de-a dreptul impresionante. Majoritatea acestor mărfuri erau alcătuite din piese de îmbrăcăminte, specifice costumului ciobănesc: cămăși cusute, cioareci, pantalonii de pînză, pălării, căciuli, brîuri, chimire, zăbunc, ghebe, glugi, sarici, surtuțe, opinci; din pînză de casă lată sau îngustă; din instrumente care serveau la prelucrarea în gospodărie a materiilor prime, ca de exemplu pieptenii de scărmanat lînă; din unelte pasionale, cum ar fi foarfecile pentru tuns oile; și din obiecte legate de creșterea vitelor, ca de exemplu: fiarele pentru împiedicatul cailor, lanțurile, bicelc, cirbacele, căpestrele, hamurile, garle de hamuri, chingile,

¹ Ion Ionescu de la Brad, *Românii din Dobrogea*, în *România liberă*, nr. 2 din 8 Ianuarie 1885, p. 3-15.

² D. Sandru, *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946, p. 8.

șeile, clopotele de aramă. În afară de aceste obiecte ei mai transportau așa-numitul „tort de Belgia” pe care-l desfășeau pe la mănăstirile de maici, cereară și cerezină pentru luminări. Aceste mărfuri mocanii le cumpărau din Transilvania: brîurile și pînza din Săliște și comunele învecinate, Galeș spre exemplu; pălăriile din Făgăraș și Sibiu, la fel și opincile; uneori, aduceau pielăria și opincile și de la Brașov, iar mai tîrziu, opincile, chimirele și hamurile le cumpărau din Săliște. Alții se aprovizionau cu marfă din diferite orașe și țiguri muntene ori moldovene, unde era adusă tot din părțile Ardealului, de către alți mocani. Fiecare din mocanii care se ocupau și cu negoțul, cunoștea mai bine necesitatea de produse ale unei anumite regiuni de care țineau seamă întotdeauna. Pe aceea o cercetau îndeosebi și acolo își desfășeau de obicei mărfurile, formîndu-și o clientelă căreia îi vindea de multe ori nu pe bani, ci pe credit. Așadar exista între ei o specializare în ceea ce privește mărfurile și zonele, fiecare trebuind să țină seama de nevoile regiunii în care urma a-și desfășura marfa. Dacă în Ardeal comerțul ambulant îl făceau întotdeauna mîrgîncelele cu ocazia țigurilor ținute la date fixe prin sate și orașe, cînd era vorba de drumuri mai lungi, spre Țările românești, acest comerț îl făceau bărbații, în special păstorii. Mai toate drumurile oilor au fost în același timp și drumuri comerciale, ele sîrșind întotdeauna în însemnate centre economice porturi la Dunăre și mare. Între acestea, menționăm vestitul Tîrg de lînă așezat în fața Hirșovei, care apare în documente încă din secolul al XIV-lea, o importantă piață de desfacere a mărfurilor aduse de mocanii ardeleni, un adevărat antrepozit de lînă. Un rol important l-a jucat de asemenea și Silistra. De aici se ramificau pe apa și pe uscat drumurile care aprovizionau cu diferite produse și alimente Constantinopolul. Aprovizionarea pe uscat se făcea cu vestitele care mocănești, foarte prețuite la acea vreme, căutate pînă departe în Bulgaria — Mocanii aduceau în Ardeal mari cantități de lînă, pe care o vindeau manufacturilor din Cisnădie, Brașov, o parte prelucrînd-o ei înșiși în cadrul gospodăriei într-o serie de piese de îmbrăcăminte — zeghii, sarici, țoluri. Lîna albă de Dobrogea despre care ne vorbesc documentele din secolele XVII și XVIII era foarte căutată și apreciată nu numai de manufacturile din țară dar și de peste hotare. În mari cantități, ea se exporta în Turcia, Rusia, Austro-Ungaria și Franța.

Este interesant de menționat faptul că mocanii care desfășeau mărfurile în Dobrogea o vindeau îndeosebi pe la țirtele mocănești. Existau stăpîni de țirle — potrivit informațiilor date de D. Sandru în lucrarea sa³ — care aveau cîte 15-20 de ciobani la oi, astfel că, nu arareori se înțimpla ca 2-3 stăpîni să cumpere întreaga marfă. Pe lîngă sîmbria în oi ciobanii primeau și cîte un coșoc păcurăresc, așa-numita „tihoarcă” și o pereche de cioareci, cît puteau rupe⁴. Existau însă în Dobrogea și cîteva centre vestite în care se țineau la anumite date din an țiguri, ca: Bazargic, Medgidia, Pazarlia (azi Tirgușor), Casimcea și Babadag, la care alături de localnici, veneau să vîndă sau să cumpere mocanii din toate părțile Dobrogei⁵.

Din cele arătate mai sus, se poate desprinde rolul deosebit de însemnat pe care l-au avut mocanii în dezvoltarea provinciei cuprinsă între Dunăre și mare, mai ales din punct de vedere economic și etnografic. Prin stabilirea lor definitivă în Dobrogea, unde au întemeiat așezări durabile și stabile, mocanii au constituit elementul care a asigurat de-a lungul secolelor continuitatea populației românești de aici. Prin comerțul pe care l-au practicat concomitent cu păstoritul la început, iar mai tîrziu și independent de acesta, ei au făcut să circule pe o vastă arde geografică, o serie de piese de port, contribuind la menținerea și păstrarea portului propriu cu care au venit din regiunile de băștină și pe care de multe ori l-au impus și localnicilor în mijlocul cărora s-au așezat pentru cîteva timp înții, apoi pentru totdeauna. La rîndul lor, femeile mocance care prelucrau în gospodărie o parte din lînă oilor, transformînd-o în diferite piese de îm-

³ *Ibidem*, p. 63.

⁴ Ion I. Ghelase, *Mocanii, importanța și evoluția lor social-economică în România*, București, 1937, p. 42.

⁵ D. Sandru, *op. cit.*, p. 63-64.

brăcămintele, atât pentru nevoile lor cît și în vederea vânzării, au ridicat industria casnică la un mare grad de perfecțiune, la acela de adevărată artă, a cărei faimă a depășit granițele țării noastre.

În cercetarea costumului popular românesc din Dobrogea trebuie să avem în vedere faptul că alături de români au trăit timp de decenii sau uneori timp de secole un mare număr de populații care și-au păstrat modul de viață specific, producțiile artistice proprii, în funcție de puterea tradiției la populația respectivă, de gradul ei de conservatorism și de condițiile de viață impuse de factorii sociali-economici și istorici. Conviețuirea acestor populații pe același teritoriu cu poporul român a avut consecințe importante și asupra evoluției costumului popular în satele dobrogeane cu populație mixtă mai ales s-au produs importante schimburi culturale, împrumuturi de motive ornamentale, tehnici de lucru, și chiar de piese de port, fie pentru valoarea lor decorativă, fie pentru adaptabilitatea la mediul înconjurător și eficiența lor practică. Putem afirma astfel că există mari asemănări între costumele populare bulgăre, ucrainiene și lipovenesc. La toate cele trei populații avem de-a face cu un costum aproape în întregime orășnesc, confecționat în marea lui majoritate din materiale de fabrică, cumpărate, compus din piese lipsite în general de o valoare decorativă și cromatică, cu excepția citorva menținute din vechiul costum popular, dar care au suferit și ele la rîndul lor multe modificări de-a lungul vremii. Importante schimburi în domeniul portului popular s-au produs și între populația românească și cea bulgărească. Unele piese de port ca de exemplu bluza și fusta sînt comune celor două populații, fiind confecționate din aceleași materiale și avînd un croi asemănător. Șorțul purtat în față, cunoscut sub numele de „pistelcă” la ambele populații prezintă de asemenea unele asemănări în ceea ce privește compoziția decorativă, motivele ornamentale fiind dispuse în părțile laterale în briuri verticale. Asemănări se vădese și la unele piese de îmbrăcăminte specifice anotimpului rece, cum ar fi zăbunul purtat de femei și ianurlucul caracteristic costumului bărbătesc. Ceea ce trebuie însă să subliniem este faptul că atunci cînd se produc împrumuturi de elemente decorative între populațiile care conviețuiesc pe același teritoriu, mai rar aceste elemente sînt preluate aidoma. De cele mai multe ori ele sînt prelucrate, tratate în maniere cu totul independente și originale, fiind adaptate la condițiile de viață, la ocupațiile populației.

QUELQUES REPÈRES DANS LA RECHERCHE SUR LE COSTUME POPULAIRE DE LA DOBROUDJA

(RÉSUMÉ)

Dans la présente communication, nous sommes proposés de tracer certains jalons devant nécessairement être pris en considération lors de toute recherche concernant le costume populaire de la Dobroudja. Étant donné l'ampleur du sujet, nous tenons à préciser dès le début que les prémisses exposées ne constituent nullement une solution ou, tout au moins, une étude définitive de l'épineux problème, mais, simplement, quelques points de départ dans une démarche tendant à déterminer et à fixer l'ensemble des facteurs qui — dans une mesure et à des époques différentes — ont influencé l'évolution du costume populaire de cette région.

Un premier aspect dont il faut tenir compte est le cadre géographique dans lequel l'homme déploie son activité, puisque c'est dans ce cadre que se produit l'incessante interaction de deux importantes composantes : l'élément physico-géographique et l'élément complexe de l'activité humaine. En effet, des problèmes majeurs de la recherche ethnographique — tels, la continuité ou l'absence de continuité des phénomènes ethnographiques, les relations et les influences interzonales et interethniques, l'abandon de certaines occupations ou métiers en faveur de certains autres, les mouvements migratoires des populations avec tout ce qu'ils impliquent comme répercussions, enfin la circulation des phénomènes culturels (aire de diffusion et d'interférence) — ne peuvent trouver leur complète solution qu'en étant rapportées aussi à cette coordonnée de l'espace géographique. D'autre part, il ne faut pas oublier que ce même cadre physique constitue le champ de l'activité humaine. L'homme manifeste en effet sa capacité créatrice dans une perpétuelle activité pratique dont le but est de soumettre la nature pour en obtenir, par des transformations aussi variées que nombreuses, le nécessaire à sa nourriture, son habillement, son gîte et autre éléments indispensables à sa subsistance.

Par conséquent, l'activité que l'homme déploie afin de satisfaire aux exigences de la vie sociale et qui se manifeste sous des formes caractéristiques, spécifiques — rapportées au temps et à l'espace — nous intéresse dans la mesure où elle engendre et mène à la cristallisation de quelques éléments de culture matérielle et spirituelle.

La recherche sur le costume populaire en général et sur celui de la Dobroudja plus particulièrement, doit en premier lieu envisager le rôle et l'importance historique-ethnographique du facteur démographique. Pour les phénomènes tenant de la culture et de la civilisation populaire, il est absolument nécessaire de procéder à une recherche qui les rapporte à la catégorie sociale les ayant produits ou les produit en exclusivité, ou bien, si tel est le cas, à la couche ou classe sociale, voire au groupe ethnique, les ayant utilisés ou continuant de les utiliser. Dans ce contexte, une importance spéciale revient aux mouvements de population qui se sont produits le long du temps dans la zone étudiée. Connaissant les stratifications ethniques, le mélange de l'interpénétration de certains groupes de population, qui ont eu lieu sur ce territoire, de même que les relations entretenues par ces groupes avec les zones ethniques d'origine, l'importance variable selon les époques historiques de ces relations et, en fin de compte, l'échange d'éléments de culture matérielle et spirituelle qui s'est produit par suite des dites relations, on arrive à identifier les formes locales — les pièces authentiques — du costume de la zone, en les distinguant ainsi des formes relevant de la contamination ou de l'emprunt opéré le long de l'histoire aussi bien que de celles nouvellement créées. Toutefois, le facteur démographique implique aussi les occupations de l'homme — en tant que source principale d'existence de la population en cause — autrement dit les métiers artisanaux qui s'y rattachent ainsi que les causes d'ordre social-économique et politique qui ont amené — avec le temps — une diminution de l'importance de certaines occupations en favorisant leur remplacement final par d'autres, nouvelles.

La recherche sur le costume populaire de la Dobroudja doit par conséquent tenir compte du fait que pendant très longtemps — durant des décennies, parfois même durant des siècles — des populations d'origine ethnique différente ont vécu aux côtés des Roumains. Ces divers groupes ethniques ont néanmoins conservé leur mode de vie spécifique, leurs productions artistiques, etc. ; cette conservation s'est faite dans la mesure où l'esprit de tradition et les conditions vitales imposées par les facteurs sociaux-économiques et historiques l'ont permise. Il va de soi que la cohabitation de plusieurs groupes ethniques sur le même territoire a eu des conséquences significatives sur l'évolution du costume populaire ; aussi, dans les villages de la Dobroudja se caractérisant par l'habitat de populations mixtes, d'importants échanges culturels ont eu lieu — emprunt de motifs ornementaux, de techniques artisanales, parfois même de pièces de costume — justifiés soit par l'attrait et la valeur de leur ornementation, soit par la faculté de l'homme de s'adapter à son environnement, soit encore par leur efficacité dans la vie de tous les jours.